

samengevat.nl

samen gevat }

vwo

Aardrijkskunde

ThiemeMeulenhoff

www.samengevat.nl

samen gevat }

VWO

aardrijkskunde

drs. H.J.C. Kasbergen

COLOFON

omslagfoto

Male tourist hikes across the striated sandstone rock formations known as the Wave. Located within the Paria Canyon-Vermilion Cliffs Wilderness, Page, Arizona, US, North America.

Credits: wanderluster / E+ / Getty Images

Over ThiemeMeulenhoff

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en oplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 90 06 43610 5
zesde druk, eerste oplage, 2019

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2019

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden. Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is volledig CO₂-neutraal geproduceerd.

Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk. Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

voorwoord

Beste examenkandidaat,

Voor je ligt de geheel vernieuwde Samengevat, aangepast aan de exameneisen die met ingang van het centraal examen 2020 van kracht zijn. Indien nodig wordt zowel naar De Grote Bosatlas als naar de nieuwe atlas Alcarta verwezen.

In dit boek vind je de leerstof en de vaardigheden voor het centraal examen vwo aardrijkskunde kort en systematisch weergegeven. Deze samenvatting stelt je in staat om in korte tijd grote hoeveelheden stof te herhalen en te overzien. Hoofd- en bijzaken worden onderscheiden, waardoor je inzicht krijgt in de grote lijn van de stof en in de samenhang tussen de verschillende onderwerpen.

Met Samengevat bereid je je zelfstandig voor op het examen. De onderwerpen voor het centraal examen vwo aardrijkskunde die in deze Samengevat zijn opgenomen, bevatten veel basisstof die ook in schoolexamens aan de orde komt. Die stof kun je snel vinden via het trefwoordenregister, zodat dit boek ook al bruikbaar is in 4- en 5-vwo.

Gecombineerd met de Examenbundel vwo aardrijkskunde vormt deze Samengevat de beste voorbereiding op je examen. De theorie vind je in Samengevat en je oefent met de opgaven uit de Examenbundel!

Samengevat en Examenbundel zijn naast elke methode te gebruiken.

Heb je opmerkingen? Meld het ons via vo@thiememeulenhoff.nl

Amersfoort, mei 2019

opmerking

Hoewel dit boekje met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kunnen auteur en uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden voor aanwijzingen naar aanleiding van publicaties van de overheid betreffende specifieke examenonderwerpen, de hulpmiddelen die je tijdens het examen mag gebruiken, duur en datum van je examen, etc.

Het is altijd raadzaam je docent of onze website www.examenbundel.nl te raadplegen voor actuele informatie die voor jouw examen van belang kan zijn.

hoe werk je met dit boek?

In SAMENGEVAT vormen linker- en rechterbladzijde één geheel. De begrippen die links kort worden weergegeven, worden rechts nader toegelicht (door definities, uitleg, illustraties of voorbeelden).

LINKERBLADZIJDE

Op de linkerbladzijde staan boomdiagrammen die de onderlinge relaties van begrippen laten zien. De linkerbladzijde dient als een checklist om snel na te gaan of de genoemde onderwerpen bekend zijn.

dit is het hoofdbegrip	→	dwarsprofiel grote rivier doorsnede
<i>cursieve</i> tekst geeft de relatie met	→	<i>natuurlijke situatie</i>
de volgende opsomming aan	■	in boven- en middenloop dalvorming door erosie
begrip van 1° orde , beschrijft	→	■ in benedenloop vorming oeverwallen en kommen door sedimentatie
hoofdbegrip + toelichting		van zand en klei bij overstromingen
		<i>bijkomende term</i>
begrip van 2° orde , geeft informatie	→	■ stroomrug zandige afzetting bestaand uit twee oeverwallen en
over bovenstaand begrip		de bedding
soms ook begrip van 3° orde		

RECHTERBLADZIJDE

Op de rechterbladzijde vind je nadere informatie, die je nodig hebt als de begrippen links nog niet bekend zijn of als je die nog onvoldoende beheerst. Deze theorie vervangt voor een deel de theorie die ook in je leerboek voorkomt.

hier vind je de definitie en/of	→	oeverwallen en kommen ontstaan door overstroming van rivieren in de
een toelichting op de begrippen		benedenloop. Bij iedere overstroming blijft zand en klei achter. In en vlak bij
oeverwallen en kommen van links;		de rivier is dat vooral zand omdat dat zwaarder is. De lichte kleideeltjes
zo worden ook andere begrippen		worden verder van de rivier afgezet. Doordat zanddeeltjes groter zijn dan
nader verklaard		kleideeltjes wordt de oever sterker opgehoogd. (.....)

CENTRAAL EXAMENSTOF

Deze Samengevat bevat alleen de stof van het centraal examen. In bijlage 1 (overzicht examenstof) kun je zien hoe de se- en ce-stof is opgebouwd en wat de samenhang is tussen de verschillende onderdelen. Veel begrippen voor de schoolexamens staan ook in dit boek, omdat de basisstof vooral in de ce-onderwerpen zit.

TREFWOORDENREGISTER

Een belangrijk onderdeel van Samengevat is het trefwoordenregister achterin. Hiermee kun je snel termen en onderwerpen vinden bv. als je lesboek niet duidelijk is of wanneer je erop vastloopt bij het oefenen van vragen.

ATLAS

Bij het centraal examen 2020 is gebruik van De Grote Bosatlas 55^e druk (met aanvulling) toegestaan. De jaren daarna niet meer. Zie daarover eventueel bijlage 4 achterin. Om kaartvaardigheid en gebruik van de atlas te oefenen wordt in deze Samengevat regelmatig verwezen naar de atlas. GB = Bosatlas, AI = Alcarta.

inhoud

voorwoord	3
hoe werk je met dit boek?	4
1 wereld	6
2 aarde	34
3 Zuid-Amerika	66
4 leefomgeving Nederland: overstromingen en wateroverlast door rivieren en zee	88
5 leefomgeving Nederland: vraagstukken van stedelijke gebieden	108
6 vaardigheden	128
– bijlage 1 overzicht examenstof	142
– bijlage 2 veelvoorkomende formuleringen van centraal-examenvragen	143
– bijlage 3 geografische kenmerken	145
– bijlage 4 atlas	145
– trefwoordenregister	146

1 Wereld

samenstelling Wereld (domein B)

- **sociale geografie van de wereld als systeem** invloed mens, alle gebieden verbonden
voor centraal examen
- **subdomein Samenhangen en verscheidenheid in de wereld**
 - **tijd-ruimtecompressie en globalisering** door technologische ontwikkeling
 - **beeld van de wereld** van relaties tussen gebieden en spreidingspatronen
 - **globalisering en grootstedelijke gebieden** Amerikaanse wereldsteden
voor schoolexamen (niet in Samengevat opgenomen)
- **subdomein Mondiaal verdelingsvraagstuk** met name wereldvoedselvraagstuk

TIJD-RUIMTECOMPRESSIE EN GLOBALISERING

verandering wereld 1500 tot 1990

- **16^e t/m 18^e eeuw: na ontdekkingsreizen handelskolonialisme** Europese landen halen via handelsposten o.a. specerijen en slaven; omvang relatief beperkt
 - **ontstaan exploitatiekolonie** leverancier grondstoffen en landbouwproducten
 - **ontstaan vestigingskolonie** vestigingsgebied migranten uit 'oude wereld'
 - **europeanisering** verspreiding van Europese opvattingen en technieken; aanpassing van gebieden aan Europese behoeften
- **eind 18^e eeuw: opdeling wereld onder koloniale landen** vanwege behoefte aan grondstoffen/landbouwproducten en afzetgebieden na industriële revolutie
 - **imperialisme** koloniale moederlanden nemen gebieden in om politieke en economische invloed veilig te stellen; bouwen wereldrijk op zoals Britse Rijk
 - **koloniën ontsloten door aanleg infrastructuur** als havens, spoorwegen vanaf kust
- **na WOII: dekolonisatie** koloniën politiek onafhankelijk
 - **neokolonialisme** ex-koloniën blijven economisch ondergeschikt ondanks politieke zelfstandigheid
- **WOII – 1990: koude oorlog** wereld verdeeld in invloedssferen VS en Sovjetunie; ontwikkelingshulp middel om bondgenoten te krijgen

tijd-ruimtecompressie versnelt verandering wereld

- **tijd-ruimtecompressie** wereld steeds kleiner door afname van relatieve afstand en verbetering relatieve ligging
- **tijd-ruimtecompressie vooral sinds industriële revolutie versneld** door technologische ontwikkelingen
- **tijd-ruimtecompressie vergroot geografische mobiliteit** mate van bewegelijkheid in gebied; hoe ver en hoe frequent verplaatst men zich?
- **tijd-ruimtecompressie leidt tot mondiale vervlechting/verweving** wereldwijd verstrengeld raken van economieën / bedrijven; versterkt globalisering
- **tijd-ruimtecompressie leidt tot afname afstandsverval** daardoor vergroting actieradius
 - **afstandsverval** mate waarin contacten/uitwisselingen tussen gebieden afnemen bij toename van afstand

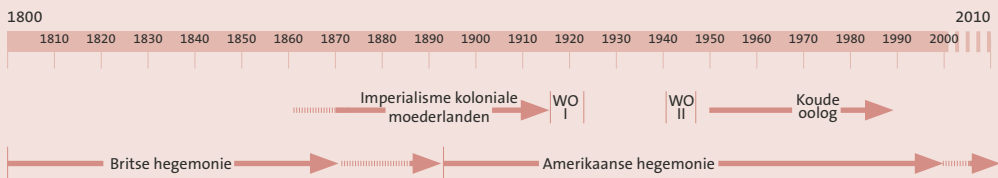
globalisering en tijd-ruimtecompressie staan centraal in domein Wereld. Deze processen hebben recent – vanaf de industriële revolutie, maar vooral de laatste tientallen jaren – met grote snelheid de wereldverhoudingen veranderd. Dit bekijk je vanuit de dimensies economie, cultuur en politiek. Je bestudeert ook de gevolgen voor de wereld.

grensoverschrijdende contacten niet nieuw er is al lang handel over grote afstand. Daarvóór was er zelfvoorziening. Gemeenschappen leefden geïsoleerd. Maar er was toch handel via handelskaravanen in bv. kostbare goederen als goud en zout. Dit versnelde door ontdekkingsreizen en handelsvaarten zoals van de Nederlandse VOC. De industriële revolutie gaf opnieuw een versnelling. Massaproductie maakte aanvoer van grondstoffen en landbouwproducten op grote schaal nodig. Er ontstond een patroon van specialisatie: industrielanden produceerden goederen als ijzer, staal, schepen en textiel, en ontwikkelingslanden leverden grondstoffen en landbouwproducten. Ook werden afzetmarkten gezocht. Nieuw bij de huidige globalisering is o.a. de grote schaal, de opdeling van de productieketen en digitale uitwisseling. Er treedt een verschuiving op van internationale handel naar een internationaal productieproces, en van uitwisseling van producten naar uitwisseling van data zoals bij geldtransacties en informatie.

staat heeft soevereine macht over een gebied, is de hoogste macht. Belangrijk is erkenning: nationaal door een wettelijke basis en steun van het leger, internationaal via verdragen en erkenning door andere staten en organisaties.

Een *natie* is een volk dat soevereine macht heeft over haar eigen grondgebied of daarnaar streeft. Een *volk* is een groep mensen die zich onderling verbonden voelt. Bv. door overeenkomst in taal, cultuur, ras of een gezamenlijk beleefde geschiedenis.

Hegemoniale staten zijn staten met grote invloed in het wereldsysteem, beslissingscentra. Ze spelen steeds een rol in de geschiedenis, zoals Groot-Brittannië in koloniale tijd en recent de Verenigde Staten. Tijdens de koude oorlog was er een evenwicht tussen oost en west. De onderstaande tijdbalk geeft de grote lijn weer.

vrij naar: P.L. Knox, *Human Geografie*, New Jersey 2007

tijd-ruimtecompressie is een motor van de globalisering. Door technologische ontwikkelingen kunnen afstanden sneller en makkelijker worden overbrugd. De relatieve afstanden – gemeten in tijd, moeite en kosten – zijn kleiner geworden. Dit heeft ook invloed op de relatieve ligging. Vergelijk het reizen per koets vroeger met een vliegvakantie nu. Eens werden berichten door een koerier te paard overgebracht; nu volstaat een e-mail.

mechanisme achter tijd-ruimtecompressie en globalisering technologische ontwikkeling

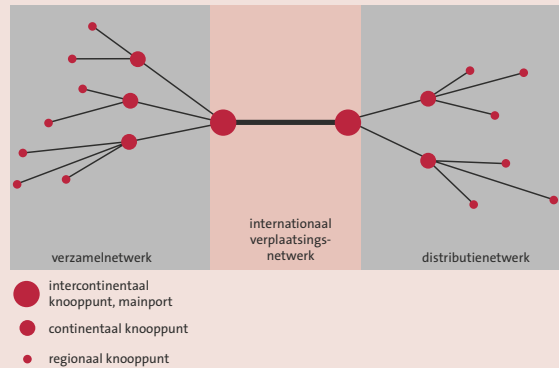
- **ontwikkeling transporttechnologie** stimuleert o.a. handel en reizen bv. met mammoettankers, containerschepen en steeds grotere vliegtuigen
- **ontwikkeling informatietechnologie** stimuleert uitwisseling informatie en dataverkeer bv. door wereldwijde communicatie met satellietverbindingen en door internet
- **technologische ontwikkelingen versnellen tijd-ruimtecompressie**
essentieel voor ontwikkeling transport- en informatietechnologie
- **verbetering infrastructuur** bv. wegen en tunnels, aanleg glasvezelnet
 - **infrastructuur** voorzieningen die nodig zijn om gebied voor bepaald doel te gebruiken zoals wegen, spoorwegen, elektriciteitsnet en internet
- **ontstaan wereldwijde verbindingen** hele wereld onderling verbonden
door
 - **transportnetwerk** transportlijnen en -knooppunten en infrastructuur
 - **elektronisch/digitaal netwerk** ook wel elektronische snelweg genoemd

globalisering

- **globalisering** wereldwijd proces van integratie van landen door lagere kosten van transport en communicatie en steeds grotere stroom goederen, diensten, investeringen, kennis en mensen
 - ook wel genoemd: mondialisering of internationalisering
- **economische ontwikkelingen drijvende krachten achter globalisering**
gevolg
 - **economische globalisering treedt meestal als eerste op**
maar
 - **gaat vaak samen met culturele globalisering en politieke samenwerking**
- **netwerken van bedrijven, instellingen en migranten omspannen wereld en oefenen invloed uit** op steden en gebieden, sociale groepen en individuen
- **globalisering leidt tot integratie van gebieden en samenlevingen** door onderlinge contacten wordt alles verbonden
- **globalisering kan leiden tot concurrentie en tegenreacties** groepen vallen uit de boot of willen ontwikkeling afstemmen op unieke kenmerken van hun eigen gebied
nieuw wereldbeeld door globalisering
- **wereld wordt één systeem met centrum-periferieverhouding**
deelgebieden
 - **centrum** economisch overheersend, beslissingscentrum, kerngebied; vaak ook overheersend op andere terreinen als cultuur, kennis en politiek
 - **periferie** economisch afhankelijk van centrum; ondergeschikt; vaak leverancier van grondstoffen, landbouwproducten en goedkope arbeid
 - **semiperiferie** tussen centrum en periferie; vaak snelgroeiende landen
- **centrum-periferiemodel op verschillende schaal toepasbaar** in Nederland bv. centrum Randstad, periferie o.a. Noord-Nederland
- **plaats van land in model kan veranderen** bv. periferie → semiperiferie of semiperiferie → centrum zoals bij opkomende landen; bv. China

transportnetwerk bestaat uit een verzamelnetwerk voor bijeenbrengen van goederen, een verplaatsingsnetwerk voor vervoer naar de regio van bestemming, en een distributienetwerk voor de verspreiding. Knooppunten vormen schakels in het netwerk, overslagplaatsen.

Een andere benaming is hub-en-spokenetwerk. Hub is een belangrijk (intercontinentaal) knooppunt. Spokes zijn de verbindingen tussen het knooppunt en het achterland.

elektronische/digitale netwerken bestaan uit snelle verbindingen via (glasvezels)kabels en communicatiesatellieten. De financiële wereld vervoert daarmee bv. enorm veel gegevens snel over de wereld (dataverkeer). Ze zijn ook essentieel voor transport en distributie, speerpunt van Nederlandse economie. Ze stimuleren globalisering.

globalisering/mondialisering zijn termen voor steeds meer wereldwijde contacten, zowel persoonlijk, als zakelijk door handel, geldtransacties en contacten met buitenlandse bedrijven. Die zijn na 1980 in een stroomversnelling geraakt door ontwikkelingen in de transport- en communicatiesector, en het gebruik van ICT. En door het wegnemen van barrières aan de grenzen. Voor migratie gelden wel veel beperkingen.

mondiale netwerken bestaan uit contacten van personen, bedrijven en instellingen over de hele wereld en zijn mogelijk gemaakt door globalisering. Juist door het mondiale karakter is de invloed van die netwerken groot op individuen, maar ook op sociale groepen. Daardoor zijn er risico's. Wie heeft er nog controle over al die netwerken? Is misbruik mogelijk? Heb je als individu of als groep nog enige invloed?

transnationaal netwerk is de term die vaak wordt gebruikt voor de contacten van migranten met hun herkomstgebied. Door globalisering worden die contacten makkelijker onderhouden zoals via telecommunicatie en goedkope vliegvluchten. De migrant maakt daardoor feitelijk deel uit van twee werelden, het herkomstgebied en het vestigingsgebied. Soms wordt de term transnationaal netwerk gebruikt voor een (beperkt) mondiaal netwerk.

centrum-periferiemodel is een indeling van de wereld naar macht. Het centrum overheerst, speelt een voortrekkersrol, heeft hoogwaardige bedrijvigheid en krijgt de meeste opbrengsten. De periferie is afhankelijk, staat in dienst van het centrum, levert grondstoffen, landbouwproducten en goedkope arbeid. Er is ook een semiperiferie, bv. ontwikkelingslanden met snelle groei. De centrum-periferieverhouding weerspiegelt deels het koloniale verleden: centrum voormalig koloniale landen, periferie voormalige koloniën.

culturele dimensie van globalisering

- **cultuur** door mens ontwikkelde elementen zoals niet-materieel gedachtegoed, waarden en normen, taal, godsdienst, sport, mode, gebouwen, kunst
- **diffusie** verspreiding van cultuur bv. door kolonisatie en migratie
- **wereld verdeeld in cultuurgebieden** met kenmerkende cultuurelementen, eigen gezicht; er zijn verschillende indelingen bv. naar taal en godsdienst
ontwikkelingen bij globalisering
- **wereld wordt global village** wordt dorp door wereldwijde contacten zoals telecommunicatie en verre reizen; uitwisseling cultuurelementen steeds makkelijker
- **globalisering leidt tot mondiale verspreiding en vermenging van dezelfde cultuurelementen** er ontstaan wereldwijd gelijke cultuurtrends
voorbeelden
 - **amerikanisering** bv. McDonald's en Disney
 - **verwestersing** overname westerse leefstijl; eerst vooral door elite
 - **Engels steeds meer lingua franca** voertaal in veel landen en bij veel activiteiten
- **groepen verzetten zich tegen aantasting van regionale / nationale identiteit** men vreest verlies eigen karakter; er is sprake van herwaardering van eigen identiteit
voorbeelden
 - **etnische groepen of religieuze groepen komen in opstand** voor behoud eigen cultuur, eigen waarden
 - **fundamentalistische stromingen benadrukken eigen cultuur** vanuit oude waarden

politieke dimensie van globalisering

- **rol van staat vermindert door globalisering** grenzen krijgen minder betekenis; veel onttrekt zich aan invloed staat zoals kapitaalstromen
- **toenemende rol van geopolitiek** zoals bij opeisen grondstofvoorraden
 - **geopolitiek** streven politieke doelen te bereiken op basis van geografische argumenten zoals ligging of aanwezigheid hulpbronnen
ontwikkelingen bij globalisering
- **economische globalisering leidt tot toename politieke samenwerking** tussen landen op (macro)regionale schaal
maar
 - **ook toenemende concurrentie tussen steden en regio's**
- **versterking rol internationale organen** zoals VN, WTO
- **streven naar autonomie door regionalisme** om zich te onttrekken aan globale invloeden
 - **autonomie** bevoegdheid om zelf (bepaalde) zaken te regelen; zelfbestuur
 - **regionalisme** men krijgt in gebied van bestaande staat eigen bevoegdheden en verantwoordelijkheden
- **veranderde verhoudingen vragen goed burgerschap** verbondenheid met eigen staat wordt belangrijk als grenzen vervagen

diffusie heeft verschillende betekenissen. In de eerste plaats verspreiding van cultuurelementen over gebieden. Zolang mensen reizen of migreren wordt cultuur verspreid zoals taal en religie. Nieuw is de snelheid van de verspreiding en het massale karakter door moderne communicatiemiddelen en vliegverkeer. Dit kan leiden tot verdwijnen van de traditionele cultuur, zoals bij verwestering of amerikanisering.

Een tweede betekenis van diffusie is vermenging. Cultuurelementen worden overgenomen en krijgen een plaats in de eigen cultuur. Daardoor kan zelfs een nieuwe cultuur ontstaan.

lingua franca ook wel voertaal genoemd, wordt gebruikt tussen groepen met verschillende moedertalen. Dat vergemakkelijkt communicatie en bevordert globalisering, maar is ook een gevolg daarvan. Engels wordt het meest als voertaal gebruikt bv. in de luchtvaart en financiële wereld. Een lingua franca fungeert soms als 'neutrale taal' in een land waar groepen met verschillende talen met elkaar op gespannen voet staan.

islam-fundamentalisme is door terreuracties de meest spraakmakende fundamentalistische stroming. Men grijpt terug op traditionele geschriften zoals de Koran en de uitleg daarvan in verzet tegen de westerse levensstijl of vrees voor aantasting van de traditionele identiteit. Bijvoorbeeld in de positie van de vrouw of de houding ten opzichte van homoseksualiteit. Het verzet richt zich niet alleen tegen het Westen. We vinden het bijvoorbeeld ook in landen als Saudi Arabië, de Filipijnen en Indonesië.

politiek effect globalisering is vooral verschuiving van macht van staten naar multinationale bedrijven en internationale instellingen. Belangrijke oorzaken zijn o.a. de omvang van mno's, groter dan kleinere landen, en het wereldwijde dataverkeer dat oncontroleerbaar is voor overheden. De neoliberale politiek laat ruimte aan de krachten van de vrije markt.

politieke integratie en uiteenvallen van gebieden treden beide op. Bv. het verdwijnen van het IJzeren Gordijn: eenwording/integratie door het openen van de grenzen met het Oostblok, en daarna de uitbreiding van de EU met Midden- en Oost-Europese landen. Daartegenover staat het uiteenvallen van de Sovjetunie en Joegoslavië.

Politieke eenwording waarbij besluiten supranationaal worden genomen, komt weinig voor.

burgerschap gaat om de manier waarop een burger deelneemt aan de eigen samenleving, in die samenleving is geïntegreerd. Respect heeft voor andere opvattingen en belangen en zich verantwoordelijk voelt voor de leefomgeving. Deelt men de waarden en idealen van de medeburgers? Globalisering betekent dat men steeds meer wereldburger wordt.

geopolitiek gaat over het territorium van landen, ruimtelijke kenmerken van die gebieden en de manier waarop politici ermee omgaan. Vaak gericht op onderlinge machtsverhoudingen en de eigen, nationale behoeften en belangen. Een groeiende vraag naar voedsel, water of energie kan bijvoorbeeld gevolgen hebben voor de geopolitieke verhoudingen. Men kan o.a. aanspraak maken op gebieden van andere staten.

Vaak wordt geopolitiek 'bedreven' via het afsluiten van verdragen of door militaire aanwezigheid zoals met een militaire basis. Dat geeft invloed.

economische dimensie van globalisering

globalisering mede mogelijk door

- **wereldwijde kapitaalstromen** miljarden dollars, euro's, e.d. bewegen digitaal 24 uur per dag over wereld zonder belemmeringen zoals grenzen
- **internationale arbeidsverdeling** verdeling van economische activiteiten (landbouw, industrie, diensten) over verschillende gebieden; worden verricht waar ze het meest opleveren
 - **traditioneel beeld internationale arbeidsverdeling** in ontwikkelde landen industrie en diensten, ontwikkelingslanden leveren grondstoffen en landbouwproducten
 - **nieuwe internationale arbeidsverdeling** meer flexibiliteit; bv. in centrum hoofdkantoren van mno's en zakelijke diensten, in aantal (voormalige) ontwikkelingslande: snelle industrialisatie, en in aantal ontwikkelingslanden komst lagelonenindustrie en recent ook eenvoudige diensten

bedenk

- **nieuwe internationale arbeidsverdeling is dynamisch** steeds in verandering; bv. lagelonenproductie regelmatig verplaatst als lonen stijgen
- **opsplitsing productieketens van bedrijven tussen landen** bv. ontwerp en verkoop in centrum, productie van onderdelen en assemblage in periferie
 - **productieketen** alle schakels in productieproces, van ontwerp tot verkoop
 - **assemblage** eindproductie door samenvoegen onderdelen

opsplitsing productieketen o.a. mogelijk door

- **automatisering en robotisering** overal kan goede kwaliteit worden geleverd
- **steeds grotere invloed multinationale ondernemingen (mno's)** grote concerns met vestigingen in veel landen; profiteren van lokale voordelen

globalisering tegengewerkt door

- **economische blokken die eigen markt afschermen**

door

- **protectionisme** afscherming eigen markt / economie bv. met invoerheffingen
 - **landbouwbeleid EU en VS ten koste van ontwikkelingslanden** blokkeert afspraken over verlaging invoerheffingen via WTO

kapitaalstromen zijn een voorbeeld van internationalisering van de financiële wereld door toepassing van ICT. 24 uur per dag stromen gigantische hoeveelheden kapitaal over de wereld. Vaak in handen van multinationale ondernemingen die daarmee vanuit het centrum de productie wereldwijd reguleren. Ook is er sprake van valutahandel en speculatie. Evenzo is de handel in aandelen wereldwijd.

internationale arbeidsverdeling is specialisatie van gebieden op een bepaald soort activiteit of bepaald soort arbeid. Koloniale gebieden zorgden indertijd al voor grondstoffen en agrarische producten en koloniale moederlanden voor industriële producten. Recent is er specialisatie van lagelonenproductie in ontwikkelingslanden tegenover landen met hoogwaardige zakelijke diensten. De arbeidsverdeling is dynamisch. Bedrijven verplaatsen de productie regelmatig, zoeken voortdurend de goedkoopste plekken. Aanvankelijk vooral voor eenvoudige industriële productie, nu ook voor hoogwaardiger industrie, en diensten zoals callcenters of ICT-werk. Soms ook eenvoudig onderzoek. Ook de betrokken landen veranderen. De snelle groei van China heeft bv. tot gevolg dat een deel van de lagelonenproductie weer is verplaatst naar o.a. Vietnam. Recent ook naar landen als Cambodja.

multinationale ondernemingen (mno's) zorgen voor stromen goederen en diensten over de hele wereld. Ze gebruiken de voordelen van de verschillende vestigingen en zoeken de beste voorwaarden zoals lage lonen. Mno's kunnen vaak hoge eisen stellen en lage prijzen bedingen bij leveranciers. Mno's zijn nauwelijks gebonden aan grenzen, want ze kunnen makkelijk tussen landen switchen. Hun omzet is vaak groter dan het bbp van kleine landen. Ze hebben hun basis meestal in centrumlanden bv. het hoofdkantoor. Maar ook onderzoek, ontwerp en verkoop. De productie vindt vaak in de periferie plaats.

economische blokken zijn er in allerlei vormen; zie eventueel GB 238/266; AL 258-259 ¹⁾
Voorbeelden met toenemende mate van integratie:

- vrijhandelsassociatie: verwijderen handelsbarrières bv. NAFTA en ASEAN
- douane-unie: ook gemeenschappelijke buitentarieven bv. Mercosur
- gemeenschappelijke markt: ook vrij verkeer goederen, diensten, kapitaal, arbeid
- economische unie: ook verdergaande economische samenwerking zoals EU
- monetaire unie: óók gemeenschappelijk monetair beleid zoals deel van EU (eurozone)

protectionisme versus vrijhandel is al discussiepunt sinds de economische crisis in de jaren dertig. Men gaat ervan uit dat die crisis werd veroorzaakt door protectionistische maatregelen, het bevoordelen of afschermen van de eigen economie. Na WOII streeft men naar vrijhandel, handel zonder belemmeringen en heffingen in een vrijemarkteconomie. Later richt men zich ook op diensten bv. merkenamen, modeontwerpen, financieel verkeer en computersoftware. Men onderhandelt in de WTO (Wereldhandels Organisatie).

¹⁾ GB is De Grote Bosatlas, resp. 54^e en 55^e druk. AL is Alcarta 1^e druk. Nvt: bron ontbreekt. Bij het ce vwo 2020 is alleen de Bosatlas 55^e druk toegestaan (met aanvulling). Voor latere jaren zie eventueel bijlage 4 of raadpleeg je docent.

economische verandering door globalisering na 1970*achtergrond*

- **globalisering en snelle tijd-ruimtecompressie bieden bepaalde landen nieuwe mogelijkheden** door verkleining relatieve afstand en betere relatieve ligging
- **eind koude oorlog verandert wereldverhoudingen** minder duidelijke verhoudingen; extra ruimte voor nieuwe ontwikkelingen zoals opkomst India en China

opvallende veranderingen

- **ontstaan wereldeconomie** alle gebieden economisch verbonden/vervlochten
- **opkomende landen spelen steeds grotere rol in wereldeconomie** o.a. in internationale handels- en investeringsstromen

daarnaast

- **landen in middengroep en achterblijvende landen**
- **uitschuiving** verplaatsing (delen) productie naar andere gebieden; vaak lagelonenlanden
- **global shift richting Pacific Rim** verschuiving economisch zwaartepunt van mondiale economische activiteiten naar landen rond Pacific (Grote Oceaan)
- **vrijemarkteconomie krijgt steeds meer ruimte** toename vrijhandel, liberalisering wereldmarkt en verdwijnen van planeconomieën door val communisme

recente ontwikkeling

- **toename handel en investeringen Zuid-Zuid** door economische groei in Zuid
- **groei naar multipolaire wereldeconomie** economie met meerdere economische kerngebieden zoals VS en China

nieuwe ongelijkheid door globalisering

- **grotere economische verschillen en meer concurrentie tussen gebieden en tussen groepen mensen** toename regionale en sociale ongelijkheid
- **optreden backwash effects en spread effects in nieuw ontsloten gebieden** vooral opengelegd door aanleg van wegen en spoorwegen
 - **backwash effects** negatieve invloed van contact met centrum zoals vertrek beste arbeidskrachten en onttrekking grondstoffen
 - **spread effects** positieve invloeden van contact met centrum zoals economische groei en overdracht van kennis; leidt tot ontwikkeling
- **overheersing wereldeconomie door triade** economische grootmachten VS (Noord-Amerika), Europa en Japan (Oost- en Zuidoost-Azië) met relatief groot aandeel in handels- en investeringsstromen (GB 246A/272A; AL 262A)
- **toenemende tegenstelling tussen moderne wereld en traditionele wereld**

waaronder ook

- **fragmentarische modernisering** ontwikkeling vindt slechts plaats in bepaalde gebieden en bepaalde sectoren; daarnaast stagnerende gebieden
- **ontstaan concentraties van economisch activiteiten** productie bepaalde goederen of diensten geconcentreerd in één gebied; ook (economisch) cluster genoemd

opkomende landen zijn perifere of semiperifere landen die een snelle economische groei doormaken. Bijvoorbeeld China, nu al de 1e of 2e economie ter wereld met de VS. In dit verband wordt gesproken over de BRIC(S)-landen (Brazilië, Rusland, India, China incl. Zuid-Afrika) of de BRICMIT-landen met daarbij Mexico, Indonesië en Turkije. Eerder sprak men wel over ‘nieuwe industrielanden’ (nic’s). Opkomende landen hebben vaak nog kenmerken van ontwikkelingslanden zoals grote ongelijkheid en een grote informele sector. De industrialisatie is meestal gestart met importvervangende productie voor eigen markt vaak beschermd door heffingen. Zij richtten zich later vooral op exportgeoriënteerde industrie.

multipolaire wereldeconomie is zich aan het ontwikkelen omdat door globalisering en nieuw opkomende landen er steeds meer belangrijke kerngebieden ontstaan. Voorheen maakte het centrum met de VS en Europa de dienst uit. Maar dat verandert snel door de opkomst van nieuwe machtscentra. Landen als China zijn inmiddels ook centrum. Azië nadert Europa. Een aantal landen en gebieden behoort economisch tot de sterksten en heeft veel invloed. Dit geldt ook voor een aantal wereldsteden.

uitschuiving is een strategie van grote concerns. Dit is mogelijk doordat men vaak werkt met kortlopende contracten en snel van leverancier kan veranderen. Voorbeelden:

- verschuiving/uitschuiving: verplaatsing (deel) productie naar andere gebieden
- offshoring: verplaatsing van delen van het bedrijf naar andere landen
- outsourcing: (deel) productie uitbesteden aan andere bedrijven (vaak in andere landen)

global shift verschuiving van het economisch zwaartepunt van het gebied rond de Atlantische Oceaan (VS – Europa) richting Pacific Rim, het gebied rond de Grote Oceaan door de groei van Japan en de *Aziatische Tijgers* Singapore, Hongkong, Taiwan en Zuid-Korea. Recent ook door de ontwikkeling van landen als India en China. En door de snelle groei van de economie aan de Amerikaanse westkust.

backwash en spread effects treden op als zelfvoorzienende gebieden ontsloten worden. Wanneer er van ontsluiting een positieve invloed uitgaat, bv. overdracht van kennis van centrum naar periferie of verkoop van producten tegen een eerlijke prijs, is sprake van spread effects. Helaas zijn er vaak negatieve effecten, backwash effects, zoals door tussenhandelaren die tegen te lage prijzen producten opkopen, buitenlandse bedrijven die zich meester maken van grondstofbronnen, en vertrek van de beste arbeidskrachten.

ongelijk tempo modernisering treedt op doordat technische ontwikkelingen slechts een deel van de wereld bereiken of in verschillend tempo worden overgenomen. Zo’n 15% van de wereldbevolking is betrokken bij nieuwe ontwikkelingen, moderne producten en diensten. Dat verandert maar langzaam. Velen leven vrij traditioneel.

In dit verband wordt ook wel gesproken over *fragmentarische modernisering*, modernisering van de maatschappij die beperkt blijft tot bepaalde gebieden/sectoren. Een moderne maatschappij bestaat er naast een traditionele, bv. in grote steden krottenwijken naast westers aandoende wijken met zakelijke diensten, en in de landbouw keuterboertjes naast grootschalige plantages. De tweedeling zorgt ook voor een ‘digitale kloof’.

onzekere politieke ontwikkeling onder invloed van globalisering

- **na koude oorlog moeten politieke machtsverhoudingen opnieuw worden ingevuld** waar komt heerschappij te liggen?
- **door globalisering is rol van staat veranderd**
voorbeelden
 - **wereldwijde netwerken onttrekken zich aan grenzen** zoals internet
 - **staten onmachtig om controle uit te oefenen** zoals op multinationale ondernemingen
 - **veel beslissingen worden genomen in wereldsteden** met overheersende rol op bepaalde terreinen
- **machtsverhoudingen bepaald door VS en steeds meer door internationale, supranationale en niet-gouvernementele organisaties** maar recent rol VS mogelijk verzwakt; invloed China groeit

globalisering ter discussie*voorbeelden van bezwaren tegen globalisering*

- **leidt tot grotere economische ongelijkheid tussen landen** bv. ten nadele van ontwikkelingslanden
- **economische blokken schermen eigen markt af** bepleiten vrijemarkteconomie naar buiten, zijn protectionistisch naar binnen; vooral ten koste van periferie
- **overheersende invloed en hebzucht van financiële wereld**
- **cultuur wordt eenheidsworst** bv. protest tegen McDonaldisering
- **aantasting rechten werkende bevolking** vakbonden vaak niet toegestaan; bij looneisen wordt productie verplaatst
- **toename kinderarbeid** vaak geen goede controle mogelijk
- **sommige bedrijven produceren bij voorkeur in land met lage milieueisen**
- **globalisering sterk beïnvloed door neoliberale stromingen** daardoor minder correctie door staten

voorbeelden actieve groepen

- **antiglobalisten** wijzen globalisering geheel af; bekend van protesten bij internationale conferenties
- **andersglobalisten** willen meer menselijke globalisering; aandacht voor o.a. armoede, milieu en mensenrechten
- **non-gouvernementele organisatie (ngo's)** op verschillende terreinen werkzaam los van overheid

voorbeelden actieve stimulators globalisering

- **internationale economische organisaties** zoals Wereldbank, IMF, WTO; omarmen het neoliberalisme
- **internationale politieke organisaties** zoals G7 (G8) en EU

nieuwe wereldorde met nieuwe politieke machtsverhoudingen ontstond na de ineenstorting van de Sovjetunie. De rol van de VS als wereldmacht groeide evenals die van internationale organisaties als Wereldbank en WTO. Na de aanslagen op het World Trade Center kwam daar de strijd tegen het terrorisme bij. Door onder andere hoge begrotings- en handelstekorten is de economische suprematie van de VS aangetast.

Russisch militair optreden in Georgië in 2008 maakte duidelijk dat Rusland ook (weer) een belangrijke rol wil spelen. Dit wordt recent bevestigd door de annexatie van de Krim en de steun aan het regime in Syrië.

De EU tracht haar invloed te vergroten, maar is politiek vaak verdeeld – zeker in de buitenlandse politiek – en heeft te lijden onder de economische problemen in de zuidelijke lidstaten. De grootste invloed gaat misschien wel uit van de economische groei van opkomende landen.

Wellicht is de nieuwe wereldorde een multipolaire wereld met meerdere machtscentra.

‘een andere wereld is mogelijk’ is een motto van *andersglobalisten*. De essentie is niet verzet tegen globalisering, maar streven naar een leefbare, sociale wereld. Met bv. betere voorziening van voedsel, schoon water, huisvesting en onderwijs. Sommigen bepleiten belasting over geldtransacties ter bestrijding van armoede, kwijtschelding van schulden en streven naar rechtvaardige i.p.v. vrije handel.

internationale organisatie is een instelling die door veel staten wordt gedragen. Bekend zijn organisaties als de Wereldbank (verstrekt leningen), het IMF (Internationaal Monetair Fonds: regelt monetaire samenwerking) en de WTO (Wereld Handels Organisatie). De belangrijkste internationale politieke organisaties zijn de Verenigde Naties, waar bijna alle landen lid van zijn, maar waar veel besluiten lopen via de Veiligheidsraad, en G8, een samenwerkingsverband van de Verenigde Staten, Canada, Japan, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië en Rusland. Soms G7 zonder Rusland. Deze organisaties zijn niet supranationaal, de bevoegdheden zijn niet overgedragen aan een hoger gezag. Zonder instemming van alle lidstaten kan geen actie worden ondernomen.

neoliberalisme bepleit een vrijemarkteconomie en minimale invloed van de overheid. Neoliberale landen en instellingen stimuleren globalisering bv. Wereldbank, IMF en de WTO. Deze organisaties eisen over het algemeen vrijhandel en beperking van staatsinvloed als voorwaarden voor steun en samenwerking.

non-gouvernementele organisaties (ngo's) zijn internationale organisaties die niet door overheden worden geleid. Zoals voor hulpverlening het Rode Kruis en Artsen zonder Grenzen, voor natuur en milieu het WNF en Greenpeace en voor handhaving van mensenrechten Amnesty International.

Het werk wordt vooral gefinancierd uit lidmaatschappen, donaties en inzamelingsacties.

BEELD VAN DE WERELD

vergelijken en indelen van landen en vorming van wereldbeelden met indicatoren

gegevens als indicator

■ **vergelijking gebieden/landen vaak met indicatoren** gegevens die dienen als maatstaf voor verschijnsel

■ **indicator moet vergelijking mogelijk maken** let goed op soort cijfers bv. bbp/hoofd is bruikbaar als relatief cijfer, bbp als absoluut cijfer niet

waarde van indicator verschilt

■ **vergelijking met 1 indicator kan problemen opleveren** bv. cijfers niet altijd betrouwbaar, grote invloed toevallige omstandigheden

oplossing o.a.

■ **gebruik van meerdere indicatoren** minder kwetsbaar dan één; vaak via index op grond van meerdere gegevens zoals VN-ontwikkelingsindex

■ **gebruik indicatoren op internationale schaal verhult regionale en sociale verschillen op lagere schaal** regionaal: tussen gebieden; sociaal: tussen groepen

■ **grote spreiding van cijfers rond gemiddelde maakt indicator minder bruikbaar** geldt ook voor bv. regressielijnen/trendlijnen

■ **hoe meer landen of gebieden je vergelijkt, des te groter de waarde** toevallige omstandigheden hebben minder invloed

■ **situatie/context gebied kan leiden tot afwijkingen van gemiddelde** bv. verklaarbaar uit oorlog of natuurrampen

■ **land kan in meerdere categorieën vallen** bv. oliestaat kan in bbp/hoofd rijk zijn maar in sociale verhoudingen kenmerken van ontwikkelingsland hebben

vorming van wereldbeeld/spreidingspatroon

■ **wereldbeeld (= spreidingspatroon): patroon zichtbaar in ruimtelijke spreiding van verschijnselen** over landen/gebieden; indeling van wereld

■ **verschillende indicatoren kunnen verschillende indeling van de wereld geven**

■ **wereldbeeld/spreidingspatroon kan veranderen** is momentopname

■ **studie wereldbeeld/spreidingspatroon en veranderingen daarin centraal bij aardrijkskunde** helpen geografische vragen oplossen

belang van kaartsoort/kaarttype

■ **thematische kaarten meest geschikt voor vorming wereldbeeld** keuze afbeeldingsmethode belangrijk; zie eventueel GB 13/15; AL 13

voorbeelden in atlas

■ **GB 242C/260E; AL 246C Gezondheidszorg** via aantal inwoners per arts; afbeeldingsmethode veel gebruikt voor weergave criteria

■ **GB 248BD/270BD Aandeel in de wereldhandel** extra informatie door combinatie vierkanten en kleur

■ **AL 260A Globalisering** extra informatie combinatie beroepsbevolking en vervoersstromen

beeld van de wereld wordt gevormd door beschrijving en verklaring van mondiale spreiding van economische, culturele, demografische, sociale en politieke verschijnselen. Deze verschijnselen zijn expliciet in de examenstof aangegeven. Je probeert in de spreiding ervan patronen te ontdekken, wereldbeelden. En die te verklaren door relaties te leggen tussen gebieden en verschijnselen. Daarbij besteed je extra aandacht aan de centrum-periferieverdeling.

bruto binnenlands product per hoofd (bbp/hoofd) als indicator vaak gebruikt bij vergelijking van welvaartsniveau. Er zitten adders onder het gras, zoals:

- omrekening valuta is vaak moeilijk; soms is geen wisselkoers vastgesteld.
- verschil in koopkracht; wat je kunt kopen met bv. € 1.000 kan sterk verschillen
- productie van zelfvoorziening en informele sector wordt niet meegerekend

Naast het bruto binnenlands product wordt ook wel het bruto nationaal product (bnp) gebruikt.

gebruik van meer criteria tegelijk brengt een verschijnsel vaak beter in beeld. Ontwikkeling kun je meten via bbp/hoofd, maar daaraan kleven bezwaren. En dit is alleen maar de economische dimensie. Als je onderwijs ook belangrijk vindt, kun je daarover een gegeven zoeken en met het bnp/hoofd verwerken tot één score (samengestelde variabele). Je kunt onderdelen ook verschillend wegen. Vind je onderwijs heel belangrijk, dan kun je dat bv. 2x meetellen. In de Human Development Index (HDI / VN-ontwikkelingsindex) verwerkt de UNDP levensverwachting (hoelang heeft een pasgeborene te leven: maatstaf voor gezondheid en voeding), analfabetisme (indicator voor scholing), en koopkracht (voor welvaart/inkomen) tot een score voor ontwikkeling.

regionale en sociale verschillen vallen weg wanneer je gegevens op een hoog schaalniveau weergeeft. Je wilt bijvoorbeeld de welvaart van Nederland in beeld brengen en gebruikt daarvoor een wereldkaart met het bbp(bnp), bv. GB 245A/259A; AL 244B. Het gaat goed met Nederland, want het valt in de hoogste categorie. Deze wereldkaart maakt het mogelijk Nederland te vergelijken met andere landen. Maar verschillen binnen Nederland – regionale verschillen – zie je niet.

Een kaart op een lager schaalniveau toont de informatie meer gedetailleerd. Zoals het regionaal product per inwoner voor Nederland: GB 53C/51G; AL 52E. Daarbij zie je verschillen o.a. tussen Randstad en de rest van Nederland, maar ook binnen de Randstad. Sommige gebieden vallen op zoals in het noordoosten. Wat is hier aan de hand?

context of situatie van een gebied kan invloed hebben op indicatoren en daardoor een afwijkend beeld veroorzaken. Bijvoorbeeld:

- ontwikkelingslanden zijn vaak arm; zit er olie in de grond dan is het bbp/hoofd vaak hoog
- landen die niet aan zee grenzen (landlocked) hebben het door hun ligging vaak moeilijker dan buurlanden met toegang tot de zee

vergelijken met culturele verschijnselen in atlas*culturele indicatoren*

- **taal: officiële landstalen** 1 of 2 talen per land, vaak worden meer talen gesproken; zegt niet veel bij vergelijking landen (GB 236B/263B; AL 253D)
- **godsdienst: grote wereldgodsdiensten** grote lijn, kan niet anders op wereldkaart; zegt niet veel bij vergelijking landen (GB 236A/263A; AL 253C)
- **cultuurgebieden** met overeenkomstige culturele kenmerken zoals taal, religie en geschiedenis (GB 241A/264A; AL 252A)

voorbeelden cultureel wereldbeeld

- **kolonialisme had grote invloed op spreiding cultuur (diffusie)** zoals van westerse talen en christendom
- **grote invloed migratie op taal en religie** bv. trek Europeanen naar Noord-Amerika (Engels, protestantisme); recent toename islam in West-Europa door arbeidsmigratie

vergelijken met sociale verschijnselen in atlas*sociale indicatoren*

- **analfabetisme** belangrijke aanwijzing voor ontwikkelingsmogelijkheden, want die vereisen scholing (GB 242A/262A; AL 247D)
- **verstedelijkingsgraad/urbanisatiegraad** % van totale bevolking dat in de steden woont (GB nvt/257C; AL 250C)
- **verstedelijkingstempo/urbanisatietempo** % (jaarlijkse) groei stedelijke bevolking (GB 235D/257D; AL 251D)

voorbeeld sociaal wereldbeeld

- **ontwikkelde landen hebben hoge urbanisatiegraad en laag urbanisatietempo; ontwikkelingslanden lage urbanisatiegraad en hoog urbanisatietempo** door relatie bbp/hoofd – verstedelijking; zie grafiek blz. 24

vergelijken met politieke verschijnselen in atlas*indicatoren*

- **democratisch gehalte** in hoeverre beslist bevolking over eigen lot? ook in democratische landen verschil in democratisch gehalte (GB 239+241 / 264+267; AL 256-257)
- **handhaving mensenrechten** bv. gelijkheid, vrijheid van meningsuiting, geen foltering
- **deelname aan samenwerkingsverbanden** economische en politieke samenwerking; vrijwel alle landen lid VN (GB 238/266; AL 258-259)

voorbeelden politiek wereldbeeld

- **vóór ± 1990 verdeling communistische en kapitalistische invloedssferen** communisme totalitair, kapitalisme democratisch
- **in ontwikkelingslanden relatief veel militaire dictaturen en eenpartijstelsels** recent wat minder dictaturen

landenvergelijking wordt concreet gemaakt via tabellen met de sociale, culturele, demografische, economische en politieke indicatoren van enkele relevante centrumlanden, semiperifere landen en perifere landen. Te beginnen met sociale en culturele gegevens.

sociale en culturele vergelijking van landen

Bron: VN en Bosatlas

	urbanisatiegraad		analfabetisme	officiële	belangrijkste	cultuurgebied
	1990	2015	2015	landstaal	godsdienst	
Tanzania	19%	32%	19,7%	Swahili	islam natuurgodsdienst	Afrika zuid van Sahara
Bolivia	56%	69%	5,3%	Spaans	natuurgodsdienst rooms-katholiek	Latijns- Amerika
Brazilië	74%	86%	7,4%	Portugees	natuurgodsdienst rooms-katholiek	Latijns- Amerika
China	26%	56%	5,6%	Chinees	boeddhisme confucianisme	Oost-Azië
India	26%	33%	7,9%	Engels Hindi Urdu	hindoeïsme islam rooms-katholiek	Zuid-Azië
Nederland	69%	91%	-	Nederlands	protestants rooms-katholiek	Europa
VS	75%	82%	-	Engels	protestants rooms-katholiek	Noord- Amerika

cultuurgebieden kunnen op verschillende manieren worden onderscheiden. De meest gebruikte criteria zijn: dominante cultuur, geschiedenis en geografische ligging. Spraakmakend is een indeling van Samuel Huntington (GB 241B/264B; AL nvt) met onder andere 'het westen', 'het oosters-orthodoxe cultuurgebied', 'de islamitische cultuur' en 'Afrika ten zuiden van de Sahara'. Huntington onderscheidt ook een aantal conflictgrenzen.

urbanisatiegraad en urbanisatietempo worden als sociale indicator gezien. Ontwikkelde landen kenden vanaf de industriële revolutie tot ongeveer WOII urbanisatie door de aantrekkingskracht van stedelijke industrie en diensten. De migranten werden goed opgenomen in de stedelijke economie. In ontwikkelingslanden gebeurt dat minder. De urbanisatiegraad is er nog relatief laag, maar door de slechte omstandigheden op het platteland en de hooggespannen verwachtingen over de stad is het urbanisatietempo nu hoog. Verwarrend is in dit verband het woord verstedelijking; soms duidt dat op urbanisatiegraad, soms op urbanisatietempo.

democratisch gehalte is moeilijk meetbaar. Democratie vereist o.a. gekozen volksvertegenwoordigers, vrijheid van meningsuiting en handhaving van de mensenrechten. Maar niet ieder land dat zich democratisch noemt, vult dit op de juiste wijze in. Zoals bij een eenpartijstelsel, waarbij kandidaten voor verkiezingen door de partij worden aangewezen, bijvoorbeeld voorheen in veel Oostbloklanden. Tegenover democratisch staat *totalitair*: het individu is ondergeschikt aan de staat. Vaak zijn totalitaire staten een dictatuur of worden ze bestuurd door militaire junta's.

Je kunt het democratisch gehalte wel proberen in beeld te brengen met meerdere indicatoren, bv. de fragile (failed) states index (GB 241C/264C; AL 257F).

vergelijken met demografische verschijnselen in atlas*demografische indicatoren*

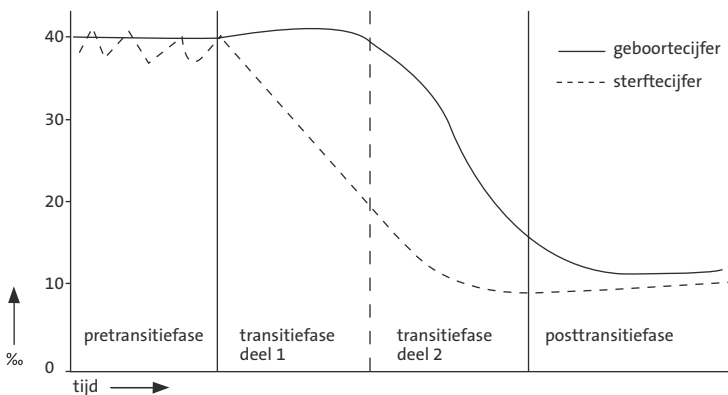
- **bevolkingsdichtheid** inwoners per km² (GB 234A/256A; AL 250B)
- **bevolkings spreiding** verdeling bevolking over gebied; hangt vaak samen met natuurlijke omstandigheden zoals reliëf; kaart: zie bevolkingsdichtheid
- **geboortecijfer of vruchtbaarheid (aantal kinderen per vrouw)** nemen af bij ontwikkeling; geboortecijfer (GB 234D/256C; AL 248A)
- **kindersterfte of zuigelingensterfte** invloed vergrijzing afwezig; wel invloed van bv. scholing en welvaart; kaart zuigelingensterfte (GB 234C/260B; AL 246A)
- **leeftijdsopbouw** zegt iets over bevolkingsdruk; bv. bevolkingspiramide of kaart jeugd (GB 235E/257E; AL 248B)
- **demografische druk** verhouding werkenden / niet-werkenden (GB nvt/258G; AL nvt)

niet bruikbaar als demografische indicator

- **bevolkingsgroei** veel verschillende factoren hebben daar invloed op
- **sterftcijfer** bepaald door gezondheidssituatie, maar ook door leeftijdsopbouw

demografisch wereldbeeld: demografisch transitie model

- **demografische transitie** geboorte- en sterftcijfers gaan van hoog naar laag door economische ontwikkeling

drie fasen transitie model

- **pretransitiefase** hoog sterftcijfer o.a. door ongezond werk, gebrek aan voeding en hygiëne; hoog geboortecijfer door kinderen als inkomstenbron en hoge zuigelingensterfte; stabiele bevolkingsomvang; vooral in agrarische maatschappij
- **transitiefase** verandering door economische ontwikkeling; vanaf industriële revolutie
 - **1^e deel transitiefase** daling sterftcijfer door betere hygiëne en gezondheidszorg
 - **2^e deel transitiefase** daling geboortecijfer; minder kinderen nodig door daling sterftcijfer en stijging welvaart
- **posttransitiefase** laag geboortecijfer; sterftcijfer stijgt licht door vergrijzing; bevolkingsomvang stabiel; bij welvaart, vooral in dienstenmaatschappij

demografisch wereldbeeld

- **volgt demografische transitie** rijke landen: posttransitiefase; meeste ontwikkelingslanden: 2^e deel transitiefase; vergelijk bv. geboorte- en sterftcijfer met bbp/hoofd

demografie (bevolkingsgeografie) bestudeert:

- totale *bevolkingsgroei*: natuurlijke bevolkingsgroei (geboorte – sterfte) en sociale bevolkingsgroei / migratie (vestiging – vertrek / immigratie – emigratie); migratie is permanente verhuizing naar een andere plaats
- bevolkings­spreading: verdeling over gebied, dun-/dichtbevolkt; mate van concentratie
- bevolkings­samenstelling: bv. naar leeftijd, etnische groep, geslacht

bevolkings­spreading weerspiegelt het verschil in bevolkings­dichtheid en houdt vaak verband met de natuurlijke situatie. Men concentreert zich in gebieden met de beste omstandigheden. Vlakke gebieden zijn dichter bevolkt dan gebergten. Ligging aan de kust geeft vaak meer mogelijkheden bv. door aanwezigheid van vruchtbare delta's en goede bereikbaarheid. Hoe kun je een bestaan opbouwen in de woestijn of in moerasgebieden?

leeftijd­opbouw en bevolkings­druk hangen deels samen. In ontwikkelingslanden is het aandeel 0-19-jarigen soms meer dan 40% van de bevolking, vooral door een hoge vruchtbaarheid, relatief veel kinderen per vrouw. Dat vraagt hoge investeringen in scholing, werk en huisvesting. Zijn er relatief veel personen van 65 jaar en ouder – zoals in welvarende landen – dan zijn gezondheidszorg en oudedagsvoorziening duur. In dit verband wordt ook de term *demografische druk* gebruikt: de verhouding van 0-19-jarigen en 65+ers t.o.v. 20-64-jarigen, van de niet-productieve t.o.v. de productieve bevolking; een maatstaf voor hoeveel mensen door de werkende bevolking moeten worden onderhouden.

demografische vergelijking van landen (2013/2014)

Bron: Bosatlas 55^e druk

	totale bevolking	bevolkings ­ dichtheid	geboorte ­ cijfer	sterfte ­ cijfer	zuigelingen ­ sterfte	verdubbe ­ lingstijd	jeugd <15 jaar
Tanzania	50,8 mln	54	39%	9%	36%	23 jaar	44,8%
Bolivia	10,8 mln	10	26%	7%	31%	44 jaar	34,5%
Brazilië	202,0 mln	24	15%	6%	12%	88 jaar	23,6%
China	1.364,3 mln	142	12%	7%	11%	140 jaar	18,1%
India	1.267,4 mln	386	20%	8%	41%	58 jaar	28,7%
Nederland	16,9 mln	406	10%	8%	3%	233 jaar	17,0%
VS	318,9 mln	33	13%	8%	6%	100 jaar	19,5%

theorie en model zijn hulpmiddelen bij beeldvorming. Een theorie is een uitspraak over de werkelijkheid waarbij men met onderlinge verbanden die werkelijkheid verklaart. Een model is een schematische weergave van de complexe werkelijkheid om meer inzicht te geven, zoals het *transitiemodel*. Theorie en model zijn generalisaties, details zijn weggelaten om de grote lijn duidelijk te maken. Ze gelden in een bepaalde context, onder bepaalde omstandigheden zoals een agrarische samenleving of vrijemarkteconomie. Afwijkingen van theorie en model zijn mogelijk, maar betekenen niet dat deze niet kloppen. Er kan bv. sprake zijn van een andere context of afwijkende details door toevallige omstandigheden.

vergelijken met economische verschijnselen in atlas*economische indicatoren*

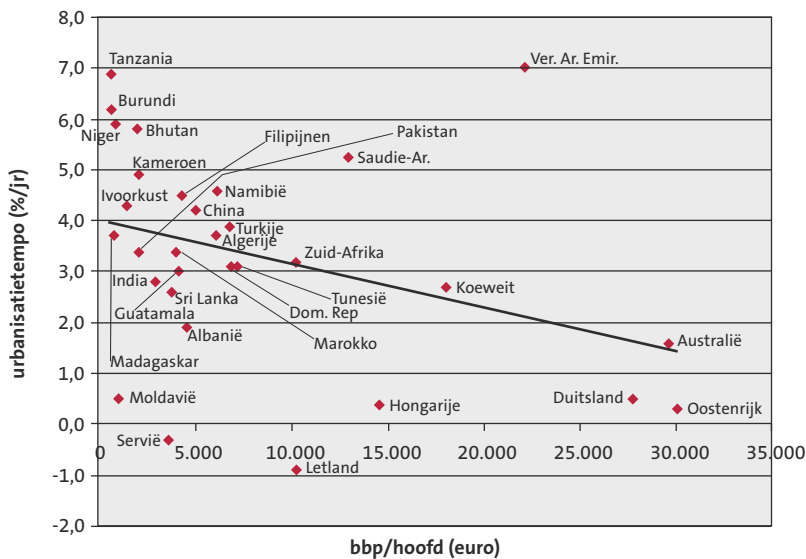
- **bbp/hoofd (bruto binnenlands product per inwoner)** vaak gebruikt als indicator voor ontwikkeling; soms bnp/hoofd (GB 245A/259A; AL 244B)
- **inkomen per hoofd** indicatie voor welvaart; GB 244C/258C toont inkomensgroepen
- **koopkracht (per hoofd)** hoeveel kun je met je geld kopen? zegt meer over rijkdom dan bnp(bbp)/hoofd; Bosatlaskaart bnp/hoofd gecorrigeerd naar koopkracht
- **verdeling beroepsbevolking** aandeel werkende bevolking in landbouw, industrie en diensten als aanwijzing voor ontwikkelingsfase (GB 244/258; AL 260A)

economisch wereldbeeld

- **centrum-periferiemodel breed geaccepteerde weergave van economische wereldverhoudingen** inclusief semiperiferie

sociaaleconomisch ontwikkelingspeil beïnvloedt veel indicatoren*voorbeelden*

- **hoe hoger het ontwikkelingspeil, des te hoger de verstedelijkingsgraad (urbanisatiegraad) en des te lager het verstedelijkings tempo** steden lopen voor in ontwikkeling

relatie bbp/hoofd - urbanisatietempo (1980-2003) ¹⁾

- **hoe hoger het ontwikkelingspeil, des te lager het geboortecijfer (de vruchtbaarheid)** zie demografisch transitie model
- **hoe hoger het ontwikkelingspeil, des te minder beroepsbevolking in de landbouw en des te meer in de formele dienstensector** bij ontwikkeling nemen diensten in verhouding snel toe; zie ook tabel rechts

belangrijke verklarende factor

- **hoger ontwikkelingspeil leidt tot modernisering** beïnvloedt hele maatschappij bv. door aannemen westerse leefstijl, en democratisering

¹⁾ 20 aselect gekozen landen uit Bosatlas 53^e druk; de lijn is een trendlijn

bbp of bnp of per inwoner geven welvaart of economische kracht van landen aan. *Bnp (bruto nationaal product)*: wat door een land is geproduceerd, inclusief verdienen uit het buitenland zoals overmakingen door migranten. Het *bbp (bruto binnenlands product)* geeft aan wat binnen de landsgrens is geproduceerd. Brp is het bruto regionaal product, waarmee gebieden binnen een land kunnen worden onderscheiden. In plaats van product wordt ook wel het *inkomen* berekend (*bbi, bni*).

beroepsbevolking wordt door het CBS als volgt verdeeld:

- *primaire sector*: landbouw en visserij
 - *secundaire sector*: industrie en bouwnijverheid
 - *tertiaire sector*: diensten. Deze sector bevat *commerciële dienstverlening* zoals zakelijke dienstverlening, en *niet-commerciële dienstverlening* als onderwijs en gezondheidszorg.
- In de volgende tabel is de beroepsbevolking opgenomen. Een hoog % landbouw duidt op geringe ontwikkeling (veel mensen produceren relatief weinig); een hoog % industrie: vaak bij het begin van ontwikkeling (nog weinig mechanisatie); een hoog % diensten: sterke ontwikkeling (veel werk in bv. onderwijs, banken en zakelijke diensten).

economische vergelijking van landen

Bron: Bosatlas 55^e druk

	bnp	ontwikkeling bbp/bnp ¹⁾	verdeling beroepsbevolking in 2012		
	per hoofd 2014	per jaar 2004 – 2014	landbouw	industrie	diensten
Tanzania	€ 1.791	5,5%	84,4%	5,0%	10,6%
Bolivia	€ 4.473	5,3%	32,1%	20,0%	47,9%
Brazilië	€ 11.608	4,3%	15,3%	21,9%	62,9%
China	€ 9.588	11,8%	34,8%	29,5%	35,7%
India	€ 4.206	8,3%	47,2%	24,7%	28,1%
Nederland	€ 34.789	1,1%	2,5%	15,3%	82,2%
VS	€ 40.781	2,7%	1,6%	16,7%	81,8%

¹⁾ Nederland: bnp; overige landen bbp

sociaaleconomisch ontwikkelingspeil is eigenlijk iets als welvaart en welzijn. Economisch vooral inkomen/koopkracht, sociaal bv. onderwijs en sociale gelijkheid. Vaak wordt als criterium voor welvaart het bnp/bbp per hoofd gebruikt. Dat toont statistisch een sterk verband met andere verschijnselen.

Op de linkerpagina staan verbanden tussen indicatoren die eerder aan de orde kwamen en het sociaaleconomisch ontwikkelingspeil. Achtergrond is steeds de verandering van een traditionele, niet-ontwikkelde samenleving naar een ontwikkelde maatschappij, en de beïnvloeding van het cultuurpatroon. Bv. europeanisering/verwestering en democratisering in samenhang met ontwikkeling. Een alomvattende term daarvoor is modernisering.

examenbundel >

vwo Nederlands
vwo Engels
vwo Duits
vwo Frans
vwo Economie
vwo Management & organisatie
vwo Maatschappijwetenschappen
vwo Geschiedenis
vwo Aardrijkskunde
vwo Wiskunde A
vwo Wiskunde B
vwo Wiskunde C
vwo Scheikunde
vwo Biologie
vwo Natuurkunde

examenidoom

havo Engels
havo Duits
havo Frans

Tips, tricks en informatie die jou helpen bij het slagen voor je eindexamen vind je op examenbundel.nl! Nog meer kans op slagen? Volg ons ook op social media. #geenexamenstress

examenidoom + examenbundel + samengevat = #geenexamenstress

samengevat }

vwo Economie
vwo Management & organisatie
vwo Geschiedenis
vwo Aardrijkskunde
vwo Wiskunde A
vwo Wiskunde B
vwo Wiskunde C
vwo Scheikunde
vwo Biologie
vwo Natuurkunde
havo/vwo Nederlands 3F/4F
havo/vwo Nederlands Rekenen 3F

